

THEOPHYLAKTOS SIMOKATTÉS ÉS TÖRTÉNETIRÓ ELŐDJE, MENANDROS PROTÉKTÓR

Szinte az európai történetírás kezdetén beköszöntő gyakorlat, hogy egy-egy kor monografikus feldolgozója tudatosan elődje művét folytatja. Így tesz már Xenophón, aki ott kezdi el az események elbeszélését a maga „Hellén történet”-ében, ahol az Thukydides halála miatt félbe szakadt. S aztán tovább él ez a historikusi feladatvállalás az antikvitás alkonyáig. Sőt Bizáncban a középkor hajnalán is neves historikusok tartják magukat e nagy múltú tradícióhoz. Prokopios 552-ig ábrázolja monumentális művében Iustinianos nagy hódításainak körét. Agathias ott kezdi el, ahol Prokopios elbeszélése véget ér s 558-ig jut el. S halála miatt torzónak maradt művéhez csatlakozik Menandros Protéktór, aki befejezi Iustinianos uralmának ismertetését és két közvetlen utódja, II. Iustinos (565—578) valamint II. Tiberios (578—582) kormányzását is feldolgozza.¹ Menandros nyomába lép Theophylaktos Simokattés Maurikios császár két évtizedes uralkodásának (582—602) a megörökítője.²

Biztosra vehetjük tehát, hogy Theophylaktos jól ismerte és irodalmi modelljének tekintette Menandros monográfiáját, amelyet a magáéval folytatni kívánt. S Menandros ismeretéről historikusunk egyértelműen szól is műve legelején, amidőn egy Maurikios trónra léptét közvetlenül megelőző eseményt, Sirmium avar kézre kerülését sommásan említi csak és azzal menti fel magát a részletes elbeszélés alól, hogy mindezt az illusztris előd, Menandros kimerítően megtárgyalta; ő nem kívánja azt feleslegesen „újraregélni”: *τό δ' ὅπως Μεβάνδρω τῷ περιφανῆ σαφῶς διηγήρενται· περὶ ὧν οὐ μοι σχολή ἐπεξεργαστικώτερον τοῖς μακροῖς ἐκείνοις λόγοις ἐπεξελεθῆν, αὐθις δ' ἀριζήτως εἰρημένα μυθολογεῖν* (I 3,5 p. 45,1—4).

De Theophylaktos nemcsak olvasta és irodalmi előképének tekintette Menandros művét, hanem itt-ott forrásként is felhasználhatta.³ Hiszen egy

¹ Menandrosról és történeti művéről ld. mindenekelőtt: GY. MORAVCSIK, *Byzantinoturcica I.*, Berlin 1958, p. 422—426; M. E. COLONNA, *Gli storici bizantini dal IV al XV secolo. I. Storie profani*, Napoli 1956, p. 82—83; O. VEH, *Beiträge zu Menander Protektor*. *Wissenschaftliche Beilage zum Jahresbericht 1954/55 des Humanistischen Gymnasium Fürth in Bayern 1955*; I. E. ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, *Πηγαὶ τῆς βυζαντινῆς ἱστορίας, Θεσσαλονίκη 1971*, 144—145; 3. В. Удалъцова, *Идейно-политическая борьба в ранней Византии*, Москва 1974, 243, 274.

² Theophylaktos Oikumeniké historia c. művét a továbbiakban a következő kiadás szerint idézem: *Theophylacti Simocattae Historiae*. Edidit C. DE BOOR. Editionem correctiorem curavit explicationibusque recentioribus adornavit P. WIRTH. *Stuttgartiae 1972*.

³ Ld. elsősorban H. W. HAUSSIG, *Theophylaktos Exkurs über die skythischen Völker: Byzantion 23/1953/ p. 273, 293, 303—305, 345, 347, 405—406, 418*; C. DE BOOR *Theophylaktos-kiadásának apparátusában p. 243*; vö. még O. VEH, *Untersuchungen zu dem byzantinischen Historiker Theophylaktos Simokattes*. *Wissenschaftliche Beilage zum Jahresbericht 1956/57 des Humanistischen Gymnasium Fürth in Bayern 1957*, p. 12, 15; GY. MORAVCSIK, *id. mű 544*; N. IORGA, *Médaillons d'histoire littéraire byzantine 4*.

hosszú exkurzusban (III 9,3—18,3) visszapillant az általa tárgyalt korszak bizánci—perzsa háborújának kitörésére és Maurikios trónra lépte előtti eseményeire — csupa olyan eseményre, amely Menandros monográfiájában teljes részletességgel volt elbeszélve.⁴

I. Az Oikumeniké historia Menandros művéből merítő részletei

Mivel Menandros műve csak Bíborbanszületett Konstantin és a Suda lexikon kivonataiban⁵ maradt ránk, csupán egy hosszabb Theophylaktos-részletről tudjuk minden kétséget kizáróan azt, hogy Simokattés közvetlen historikus elődjétől vette: VI 11,10—15 p. 243,13—244,17 ~ Menand. fr. 11: Excerpta de legationibus p. 177,12—35 ed. C. de Boor.⁶

Menandrosnál a bizánci—perzsa béketárgyalásokon a keletrómai követséget vezető Petros Patrikios meséli el a sors forgandóságát példázó anekdotát Sesóstris egyiptomi királyról a perzsa követnek, hogy mérsékletre intse őt, miután az urát, I. Chosroést mértéktelenül és fennhéjázóan felmagasztalta. Teljesen azonos situációban, amikor a győzelmeitől elbizakodott avar kagan viselkedik fennhéjázóan Theodóros⁷ keletrómai követtel szemben, a bölcs bizánci diplomata ugyanezzel a Sesóstrisről szóló történettel⁸ leckézteti meg a nomád fejedelmet Theophylaktos elbeszélésében.

Theophylacte: Byzantion 2 (1925) p. 247; I. E. ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, id. mű 195; H. В. Пигулевская, Византия и Иран на рубеже VI и VII веков, Москва—Ленинград 1964, 8, 12; Феофилакт Симокатта История. Вступительная статья H. В. Пигулевской, Москва 1957, 15, 17; З. В. Удальцова, id. mű 277; ugyanő K вопросу о мировоззрении византийского историка VII века Феофилакты Симокатты: Сборник Радова Византологического Института II (1968) 32.

⁴ A theophylaktosi mű III 9,3—18,3 caputjainak főforrása Ióánnés Epiphaneus elveszett történeti monográfiájának I. könyve volt. Az epiphaniai historikus munkájából fennmaradt rövid töredéket a következőkben az alábbi kiadás szerint idézem: Historici Graeci minores. Ed. L. DINDORFIUS. Vol. I, Lipsiae 1870, pp. 375—382. — Ióánnés Epiphaneus forrásul használatát Theophylaktos részéről tárgyalja TH. OLAJOS, Jean d'Épiphanie et les autres sources des Histoires de Théophylacte Simocatta, Budapest Akadémiai Kiadó, s. a.

⁵ Excerpta de legationibus. Pars I. Excerpta de legationibus Romanorum ad gentes. Pars II. Excerpta de legationibus gentium ad Romanos. Ed. C. DE BOOR, Berolini 1903; Excerpta de sententiis. Ed. U. PH. BOISSEVAIN, Berolini 1906; Suda Lexicon. Ed. A. ADLER t. I—V, Stuttgartiae 1967—1971 (repr.).

⁶ C. DE BOOR Theophylaktos-kiadásának apparátusában (p. 243) utal a két idézett hely párhuzamosságára.

⁷ A Theophylaktos említette (VI 11, 7 ss.) bölcs orvos (τὴν τέχνην ἰατρὸν p. 243, 2) kétségkívül azonos azzal az ugyancsak Theodóros nevű orvossal, aki Menandrosnál szerepel, mint Bónos sirmiumi parancsnok kiváló tanácsadója (fr. 27: Excerpta de leg. p. 456,24—457,1). — Egyébként arra, hogy orvosok nagy fontosságú diplomáciai feladatokat láttak el, számos példát idézhetünk a VI. század utolsó évtizedeinek történetéből. Közülük a legismertebb minden bizonnyal Zacharias udvari orvos pályafutása, aki több ízben járt követségben I. Chosroésnél, ill. a perzsa udvarban (Menand. fr. 37, 38, 39, 40, 46, 47, 50, 54, 55, 60).

⁸ Vö. Constant. Porphyrogen., De administrando imperio 29, 123—126; Tzetzes, Chiliades III 235—244, IV 569—579.

Nemcsak a szituáció és a történelmi példázat vázlata azonos, hanem néhány szorosabb nyelvi egyezés is kimutatható:

Th. S. VI 11,10—15

ed. C. de Boor

p. 243, 13—16

p. 243, 16—23 ἐπὶ τοσοῦτον ... ὥστε ἀρμάμαξαν συμπήξασθαι χρυσοκόλλητον ... ταῖς μὲν ἵπποις καὶ ταῖς ἡμίονοις χαίρειν εἰπεῖν, τοὺς δὲ τῶν ἠττημένων βασιλέων τῶ ... ζυγῶ ... περιβαλεῖν, ἔλκειν τε ἐπὶ τῆς ἀγορᾶς ...

p. 243, 25—244, 1 ... ἓνα τινὰ τῶν βασιλέων ... τῶν ὑποβεβλημένων τῶ ζυγῶ τοῦ δαχμήματος ...

p. 244, 3—5 ... εἰς τουπίσω συστρέφεται καὶ τὴν ἐπὶ τῶν τροχῶν κίνησιν διορθῶσαι.

p. 244, 7—10 ὁ τῶν Αἰγυπτίων βασιλεὺς ἔφησε ...

p. 244, 11—14 ... τεθαύμακα τῶν τροχῶν τὰ κινήματα ...

p. 244, 14—17 τούτων ... ἀκηκοῦσα τὸν Σέσωστριν ...

Bár nem ennyire terjedelmes és messzemenő Theophylaktos szövegének az egybecsengése Menandros párhuzamos helyével, mint a fentebb tárgyalt esetben, mégis igen valószínű a menandrosi reminiscencia jelenléte egy másik passzusban is. Theophylaktos Baram türkökön nyert diadala kapcsán szól a türk kagáni udvar káprázatos fényűzéséről, s amit ebben az összefüggésben leír (III 6,11 et 14) az nagyon közel áll Menandros ugyanezen témával foglalkozó mondataihoz Zémarchos türk földi követségjárásának elbeszélésében (fr. 20: Excerpta de legationibus p. 192—195 ed. C. de Boor).⁹ A viszonylag kis számú nyelvi egyezések, illetve hasonló fordulatok a következők:

Th. S. III 6,11 et 14

p. 121,21 et 122,8

κλῖναι χρυσαῖ

p. 121,22 et 122,8

θρόνοι χρυσοῖ

p. 121, 22 κύλικας

p. 122, 9 ἀμφορεῖς

⁹ Az sem zárható ki egészen persze, hogy a türköktől zsákmányolt gazdagság theophylaktosi leírásába esetleg keleti híradások színei is belejátszhattak. E szempontból tanulmányos lehet Th. S. és Tabari leírásának összevetése: Th. S. p. 121, 22—23 κύλικας ... καὶ πανοπλίας ... p. 122,9 ἀμφορεῖς ~ Tabari p. 272 NÖLDEKE fordításában ... Gefäßen, Waffen.

Menand. fr. 11: Exc. de leg.

ed. C. de c. Boor

p. 177,15

p. 177, 15—19 ἐπὶ τοσοῦτον ... ὡς καὶ ὄχημα χρυσοκόλλητον συμπήξασθαι, καὶ ἄνθ' ὧν ἵππους δεῶν ἢ ἕτερα ἐλκυστήρια ζῶα τοὺς δοριάλωτους ... βασιλεῖς ὑπαγαγεῖν τῶ ζυγῶ ... διφρευόμενον διὰ τῶν λεωφόρων ...

p. 177, 20 ... τῶν τις βασιλέων τὸ ὄχημα ἐλκόντων

p. 177, 21—23 ... ἐς τουπίσω τὸ βλέμμα ἐπιστρέφων ἐθεῖτο τὸν τροχὸν κυλινδουμένον τε καὶ τῆ τῆς κινήσεως συνεχεῖα ...

p. 177, 23—25 ὁ Σέσωστρις ... ἔφη

p. 177, 25—27 ... ὄρω τὸν τροχὸν...

p. 177, 27—34 τοῦτο ἀκηκοὺς ὁ Αἰγύπτιος ...

Menand. fr. 20

p. 194, 8 ἐπὶ κλίνης ... ὄλης ἐκ χρυσοῦ

p. 193,17—18

ἐπὶ διτροχὸν καθέδρας χρυσοῦς

p. 194, 9—10 κάλπεις τε χρυσαῖ

καὶ περιρροπήρια, ἔτι τε πίθοι χρυσοῦ.

2. A feltehetően Menandrosra visszavezethető részletek Theophylaktos művében

Az előző fejezetben olyan Theophylaktos-részleteket mutattunk be, amelyeknek a közvetlen forrását képező Menandros-helyek a kezünkben vannak. Ebben a fejezetben azokat a theophylaktosi passzusokat tekintjük át, amelyeknek menandrosi előképe nem áll ugyan rendelkezésünkre, de hol több, hol kevesebb valószínűséggel következtethetünk arra, hogy az adott helyen Menandrosból merített, vagy legalábbis menandrosi olvasmányaira visszaemlékezve fogalmazott történetírónk.

1. Egy helyt név szerint is megemlíti historikusunk Menandrost, s elmondja, hogy Sirmiumnak közvetlen Maurikios trónra lépte előtti kapitulációjáról s általában a város avar ostromáról kiváló elődje részletesen és gondosan írt, éppen ezért felesleges lenne, ha ő ugyanerről újra részletesen szólna (I 3,5). Biztosra vehetjük e megjegyzés fényénél, hogy a sirmiumi események azt megelőző pár mondatos rekapitulációja (I 3,3—4) Menandrosra épül.¹⁰ S ebben az összefüggésben az sem tekinthető kizártnak, hogy az avarok „legmegbízhatatlanabb nép”-ként (*ἀπιστότατον ἔθνος*) való jellemzése ugyancsak Menandros-reminiszcencia,¹¹ bár természetesen a Hérakleios-kori bizánci írónak, Theophylaktosnak saját élményei¹² is sugallhatták az avarok ilyen jellemzését, és az is igaz, hogy a bizánci irodalomban általános a „barbár” népek megbízhatatlanságának emlegetése.¹³

Feltehetően a menandrosi elbeszélés rövid összegzése a békekötésről és annak feltételeiről szóló mondat is Theophylaktosnál (I 3,6 et 7 fin.). Ugyanis akár Tiberios uralma legvégén, akár Maurikios császársága legelején jött létre a békemegállapodás Sirmium Tiberios alatti kapitulációját követően, több mint valószínű, hogy Menandros ezt még elbeszélte, hiszen ez annyira szorosan kapcsolódott az általa leírt sirmiumi eseményekhez.¹⁴ Theophylaktos az I

¹⁰ Menandrosnak a sirmiumi eseményeket tárgyaló elbeszéléséből maradt ránk fr. 63—66 (Excerpta de legationibus p. 220—221, 471—477).

¹¹ A ránk maradt töredékek között éppen a Sirmium avar ostromával foglalkozó részben (fr. 63: Exc. de leg. p. 473) találunk olyan eseményt, amely a legmarkánsabban mutatja be az avarok megbízhatatlanságát, esküszegését. Az avarok ilyen jellemzéséhez szolgáltat még anyagot Menand. fr. 9 és 26 is (Excerpta de leg. p. 444, 456).

¹² Itt mindenekelőtt a híres avar rajtaütésre gondolhatunk, amikor a kagán csellel kis híján foglyul ejtette a tárgyalásokra érkező Hérakleios császárt (Theodoros Syncellus, De obsidione Constantinopolis homilia. ed. L. STERNBACH: Diss. Phil. Acad. Litt. Cracoviensis, t. 30, Cracoviae 1900, p. 301, 24—37 = F. MAKK, Traduction et commentaire de l'homélie écrite probablement par Théodore le Syncelle sur le siège de Constantinople en 626: Opuscula Byzantina III, Szeged 1975, p. 77; Georgius Pisida, Bellum Avaricum 121: Giorgio di Pisidia Poemi I. Panegirici epici. A cura di A. PERTUSI, Ettal 1960, p. 181; ld. még S. SZÁDECZKY—KARDOSS, Ein Versuch zur Sammlung und chronologischen Anordnung der griechischen Quellen der Awarengeschichte: Opuscula Byzantina I, Szeged 1972, p. 89). — Az avaroknak a „legtalhatatlanabb” népként való aposztrofálása (*ἔθνος... ἀπιστότατον* p. 44, 20) elsősorban a Hérakleios-kori historikus véleményét tükrözheti. A kortárs Theodóros Synkellos Konstantinápoly avar ostromáról szóló homiliájában szintén különleges hangsúlyt kap az avarok telhetetlenségének ecsetelése (p. 301, 13—302, 8 ed. L. STERNBACH = p. 77—78 ed. F. MAKK).

¹³ Ld. pl. B. ZÁSTEROVÁ, Les Avars et les Slaves dans la Tactique de Maurice, Praha 1971, p. 8—14.

¹⁴ A békekötést megelőző tárgyalásokról, így Baján kagán követeléseiről még tudósít Menandros 66. töredéke. A kagán Sirmium átadása mellett a korábbi szerződésben már elfogadott 80 000 arany évpénz fizetését (vö. fr. 63: Exc. de leg. p. 471, 29—30) s a háború miatt elmaradt három évi összeg visszamenőleges folyósfát követelte. A theophylaktosi

3,6—7 paragrafusokban Menandros részletesebb híradását foglalhatta össze röviden. Ugyanakkor a békeszerződés feltételeit elítélő értékelés az I 3,7 elején (*αἱ δὲ συνθήκαι ἐπονείδιστοι Ῥωμαίοις*) olyan éles kritika Maurikioszal szemben, hogy azt e császár lelkes hívének, Menandrosnak¹⁵ nem tulajdoníthatjuk. Azt minden bizonnyal Theophylaktos más forrásból származó kiegészítésének kell tekintenünk.¹⁶

Komentiolosnak, Maurikios követének az avar kagán előtt elmondott beszéde (I 5,1—16) egészében Theophylaktos műve, a theophylaktosi retorika jellegzetes terméke. A beszédben háromszor is visszatérő gondolatnak (I 5,1; 11 et 14) a nyersanyagát azonban elsősorban Menandros kínálta történetírónknak, amikor az a keletről a Duna-medencébe menekülő avarságnak a bizánci uralkodók részéről történt vendégszerető fogadtatását idézte emlékezetbe.¹⁷ Ebbe a gondolatkörbe tartozik és így feltehetően szintén menandrosi ihletésű néhány további theophylaktosi megjegyzés. VI 5,14 szerint a kagán és népe a rómaiak által adományozott földön lakik. I 8,4—5 és VII 7,5 pedig arra utal, hogy az avarok ősi hazájukból a türkök elől menekülve érkeztek Európába.¹⁸

Ami az I 8,2—7 paragrafusokat illeti, a kagán háremének egy asszonyával viszonyt folytató és aztán a büntetés elől a dunai kaganátusból megszökő avar főember alakja már az egyik ránk maradt Menandros-törédekben is ott szerepel (fr. 66: Exc. de leg. p. 221 ed. C. de Boor): a Sirmium átadásáról szóló tárgyalások során Baján kagán a bizánci birodalomba menekült bűnös alattvaló kiadatását követeli, amire a császár követte azt feleli, hogy a birodalom nagy, és benne egy bolyongó menekültre ráakadni majdnem lehetetlen. Az avar kagán, akárcsak Attila hun király¹⁹ nem egykönnyen nyugodott bele alattvalójának a

rövid utalás a békefeltételekre azt mutatja, hogy a kagán követeléseit a bizánci uralkodó módosítás nélkül elfogadta. Stiláris hasonlóság is megfigyelhető a szóban forgó Theophylaktos- és Menandros-hely között:

Th. S. p. 45,11

ὀγδοήκοντά τε χιλιάδας
χρυσῶν ... ἀνέτος
Th. S. p. 45,12—15
δι' ἐμπορίας ἀργύρου τε
καὶ ποικίλης ἐσθῆτος

Menand. fr. 63 p. 471,29 (vö. fr. 66 p. 220,32)

ὀγδοήκοντα δὲ χιλιάδες εἰς ἔτος
ἐκαστον νομισμάτων
Menand. fr. 64 p. 475,35
καὶ χρυσῶν καὶ ἀργύρου καὶ ...
ἐσθῆτα σιρκινήν.

¹⁵ Vö. Menand. fr. 1: Suda s. v. *Μένανδρος* t. III p. 361.

¹⁶ Ismeretlen, elveszett történelmi munkára gondolhatunk, amely vagy Maurikios uralmának első éveit, vagy e korszak avar—szláv—bizánci kapcsolatait, hadi és diplomáciai eseményeit tárgyalta. Erről ld. még a 4. jegyzetben idézett készülő könyvemet.

¹⁷ Bár Menandros történelmi művének az a része, amelyik a Közép-Duna-medencébe költözött avarok és a bizánciak közötti rendezés részleteiről szól, nem maradt ránk, az bizonyára hasonlóan volt megfogalmazva, mint egy korábbi szerződéstervezet, amelyről Menand. fr. 33 (Exc. de leg. p. 459,29—31) tudósít: ... ἐνήρησε Τιβερίω καὶ τοῖς περὶ τὸν Ἀπὼν παρασχεθῆναι γῆν τοῖς Ῥωμαίοις, ἵνα κατοικήσῃται μέλλοιεν οἱ Ἄβαροι. — A megállapodás tényére utal fr. 34, 35a (Excerpta de leg. p. 460; Excerpta de sententiis p. 23,7—13).

¹⁸ E gondolat, hogy ti. a szökevény földönfutó avarok a bizánci császár nagylelkűségének köszönhették új hazájukat, Theophylaktos kortársánál, Theodóros Synkellosnál is szerepel a Konstantinápoly 626-os avar ostromáról írt homiliában (p. 301,15—20 ed. L. STERNBACH = p. 77 ed. F. MAKE): *φυγάς . . . ἐκ γῆς γενόμενος πόρρωθεν καὶ ὡς περ τις λύμη θεήλατος, ἐν ἧ κατοικεῖται νῦν χώρα τὸ ἔθνος, ἐπισκήψας τοῖς ἐμπροσθεν Ῥωμαίων προσηθέτο βασιλεύσασιν. Οἱ δὲ ὡς περ αὐτόμολω τότε χρησάμενοι . . .*

¹⁹ Prisc. fr. 8: Excerpta de leg. p. 128,6—31; 129,24—29.

bizánciakhoz történt szökésébe.²⁰ Baján utóda,²¹ úgy látszik, visszatért az ügyre a Theophylaktos által tárgyalt korszakban s ekkor historikusunk minden bizonnyal számunkra elvesztett menandrosi anyagot is felelevenítve szól Bookolabras fősámáról.²²

2. A perzsa háború kitérésére és első évtizedére visszapillantó exkurzus (Th. S. III 9,3—18,3) főforrása Ióannés Epiphaneus monográfiájának bevezető része volt.²³ A theophylaktosi exkurzus első caputjainak (III 9—12) az előképpel, Ióannés ránk maradt töredékével való összevetésekor azt látjuk, hogy historikusunk több helyen az epiphaniai elődnél nem szereplő adattal teszi pontosabbá a leírást, illetve ábrázolásában némileg eltér forrásától. Valószínűnek látszik, hogy a ióannési elbeszélést kiegészítő, illetve módosító forrás Menandrosnak e korszakot Ióannésnél részletesebben tárgyaló monográfiája volt.

Az epiphaniai historikus csak annyit mond (p. 380,7—15), hogy Adaarmánés perzsa vezér előbb nagy váltságdíjat vesz át Apameia lakóitól bántatlanságuk áráként, utóbb mégis kifosztja, rabságba hurcolja, feldúlja a várost. Th. S. (III 10,9 p. 131, 16) egy ponton kiegészíti forrása adatát: tudtul adja, hogy a színlelt megegyezés után a harmadik napon (τρίτη δ'ἡμέρα) került sor a szerződészegésre.²⁴ Ióannés előadásában (p. 380,22—30) nem esik szó arról, mennyi ideig ostromolta Chosroés serege Darast, amíg az elesett. Theophylaktos egyébként sokkal szűkszavúbb elbeszélésében közli, hogy az ostrom hat hónapig tartott (III 11,2 p. 132,1—2: μῆνας ἕξ καταπολεμήσας)²⁵. Th. S. (III 11,3 p. 132,6—9) oki-okozati összefüggést sejtett Daras eleste és Iustinos császár lelki betegsége, örültsége között, ezzel szemben forrása (p. 381,7—8) kifejezetten testi betegségről szól (νόσον τῷ σώματι προσγενομένης), amely nem sokkal Daras eleste után váratlanul tört ki az uralkodón (ἡμέραις .δὲ ὕστερον οὐ πολλαῖς . . . ἔξαπίνης).²⁶ Ióannés híradásában (p. 381,19—29) nincs közelebbi

²⁰ Mutatják ezt Menandros 27., 28., 29., töredékei (Excerpta de leg. p. 196, 457, 459), amelyekben újra meg újra visszatér Baján kagán azon követelése, hogy a birodalmi kormányzat szolgáltassa ki neki Sirmium gepida helyőrségének parancsnokát, Usdibadost és társait, akik, miután az avarok legyőzték a gepidákat, Baján szerint automatikusan avar alattvalókká lettek.

²¹ TH. OLAJOS, La chronologie de la dynastie avar de Baian: Revue des Études Bytines 34, Paris 1976, p. 151—158; OLAJOS T., Theophylaktos Simokattés és a Baján-dinasztia kronológiája: Antik Tanulmányok 20.1, Bp. 1973, p. 62—64.

²² Igaz ugyan, hogy a Menandros-töredékben (fr. 66) nincs megnevezve a bűnös, ám aligha valószínű, hogy fél évtized leforgása alatt két különböző személy kétszer kövesse el ugyanazt, amiről Menand. fr. 66 és Th. S. I 8,2—7 szól. Azt kell inkább feltételeznünk, hogy a Sirmium eleste előtt történt eseményre és a Baján által már akkor követelt kiadás ügyére tért vissza Baján utóda, talán ezt használva fel ürügyül, hogy a felemelt évpénz fizetése mellett kevéssel előbb megkötött békeszerződést felrúghassa.

²³ Ld. a 4. jegyzetet.

²⁴ Itt már L. JEEP (Quellenuntersuchungen zu den griechischen Kirchenhistorikern XI. Zu den Quellen des Euagrius: Jahrbücher für classischen Philologie 14. Supplementband, Leipzig 1885, p. 167) is gondolt egy másik forrás használatára Th. S. részéről. Emellett azonban alternatívaként annak a lehetőségére is utalt — ami meggyőződésünk szerint valószínűtlen —, hogy a Ióannés művének töredékét őrző vatikáni kéziratból másolási hiba folytán esett ki a „három nap” említése.

²⁵ Vö. Euagrius, hist. eccl. V 10 ed. J. BIDEZ—L. PARMENTIER, London 1898, p. 207,14—15; Iohannes Ephesinus, hist. eccl. VI 5. Edidit et interpretatus est E. W. BROOKS: Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium. Scriptores Syri. Series III tomus III. Versio, Lovani 1936, p. 218.

²⁶ Persze II. Iustinos betegségeinek természete a közvetlen utókor Konstantinápolyban élő embere számára esetleg annyira közismert volt, hogy ezen a ponton Theophylaktos

időmeghatározás, mikor küldött az újonnan kinevezett Caesar, Tiberios a békekötés érdekében követséget a perzsákhoz. Th. S. (III 12,3 p. 134,4) itt is pontosabbá teszi egy adattal főforrásának közlését, jelezvén, hogy a követküldésre tavasz kezdetén (*ἡρως ἀρχομένον*) került sor. Ióánnés szavai (p. 381,28—29) azt látszanak mutatni, hogy Tiberios a Theodóros vezette követséget két feladattal bízta meg: közölje a nagykirállyal az ő caesari rangra emelkedését,²⁷ és kezdeményezzen béketárgyalásokat. Theophylaktos viszont külön-külön diplomáciai lépésként említi Tiberios részéről trónra lépésének levélben történő hírüladását (III 12,2) és békekezdeményező követküldését (III 12,3). A túlzott tömörség miatt Ióánnésnél kétségtelenül eltorzult tényállást²⁸ Theophylaktos más forrásra támaszkodva világosabban fogalmazta meg.

Ióánnés Epiphaneus (p. 381,11—15) csak Tiberios Caesarrá történt kinevezésének tényét közli, s ennyiben forrása Theophylaktosnak (III 11,4). Az ünnepélyes szertartást napra szóló datálással és Iustinos beszédét a kijelölt utódhoz Theophylaktos így nem vehette Ióánnéstől.²⁹ A római császárság történetében először fordult elő, hogy az uralkodó elhatalmasodó elmebaja miatt került sor helyettes, illetve utód kijelölésére. Th. S. III 11,7 és 12—13 tehát egy precedens nélküli állami aktust ír le szemmel láthatóan hivatalos okmány alapján. A III 11,5 paragrafusban historikusunk a következő szavakkal illeszti be a Ióánnéstől átvett információ (Tiberios adoptálása és caesari kinevezése) után a beteg császár szavait:³⁰ *παραθήσομαι δὲ καὶ τὰς ὑποθήκας τοῦ αυτοκράτορος, ἃς Τιβερίω τῷ Καίσαρι κατὰ τὸν καιρὸν τῆς ἀναρρήσεως³¹ δημογορῶν παραδίδωκεν, οὐ καλλύνων τὸ τῆς λέξεως ἄκαλλές οὐδέ τι μεταμορφῶν τὸ μὴ κεκαλλιπημένον τῆς φράσεως*. Figyelemre méltó, ahogyan Theophylaktos mentegetőzik azért,³² mert a gondolatmenet hamisítatlan megőrzése érdekében Iustinos retorikus kidolgozás nélküli mondatait a maguk eredeti formájában közli minden áttisztítás nélkül (III 11,5—6).³³ S valóban szembeszökő és elütő

egyszerűen fővárosi jóltájékozottságát állította szembe a távoli Szíriában dolgozó elődjének pontatlan értesülésével.

²⁷ A kor diplomáciai etikettje szerint a bizánci császárok és a perzsa nagykirályok ünnepélyesen értesítették egymást trónra lépésükről. Ld. pl. Menand. fr. 15: Excerpta de leg. p. 188,19—21; Th. S. III 17,1; VIII 15,2; Iohannes Ephesinus, hist. eccl. VI 22 p. 243 interpret. BROOKS; Michael Syrus, X 16: Chronique de Michel le Syrien, patriarche jacobite d'Antioche éditée et traduite par J.—B. ШАВОТ, t. II, Paris 1901, p. 338.

²⁸ Menandros 40—41. töredéke szerint (Excerpta de leg. p. 199,17—203,23) Theodóros arméniai parancsnok, akinek a nevét Theophylaktos nem veszi át fő forrásából, nem a Caesar uralomra jutását jelenti Chosroésnek (ezt állítja az epiphaniai historikus), hanem egy valamivel későbbi békeajánlatot visz a nagykirályhoz.

²⁹ L. JEEP (Die Lücken in der Chronik des Malalas: Rheinisches Museum 36, 1881, p. 358) először amellet foglalt állást, hogy Ióánnés Epiphaneus műve is tartalmazta Iustinos beszédét, de a ránk maradt kódex csak kivonatossan, kihagyásokkal reprodukálja a mű elejét. Ezt a nézetét azonban utóbb maga is megváltoztatta (Quellenuntersuchungen p. 167).

³⁰ III 11,8—13.

³¹ A császár szavait két egykorú forrás, Iohannes Ephesinus (hist. eccl. III 4—5 p. 92—95 interpret. E. W. BROOKS) és Euagrius (hist. eccl. V 13 p. 208,32—209,8 ed. J. BIDEZ—L. PARMENTIER) idézi. — A különböző forrásokban megőrzött Iustinos-beszédet elemzi B. E. Вальденберг, Речь Юстина II к Тиверии: Известия Академии наук СССР, VII серия (1928) 111—140.

³² Ugyanígy tesz Menandros is (fr. 12: Excerpta de sententiis 11 p. 19,17—25 ed. U. PH. BOISSEVAIN).

³³ Így véli ezt E. STEIN (Studien zur Geschichte des byzantinischen Reiches vornehmlich unter den Kaisern Justinus II und Tiberius Constantinus, Stuttgart 1919, p.

Simokattés komplikált és tekervényes fordulatokkal, ritka szavakkal zsúfolt nyelvezetétől Iustinos beszédének (III 11,8—11; 13) egyszerűsége, keresetlensége. Az antik történetírás szokásos eljárásától eltérve, s saját retorikára hajló stílusát e ponton visszafogva Theophylaktos — minden jel arra vall — valóban nem változtatott a beszéd eredeti cícomázatlan textusán. A beszéd szövegezése, a ceremónia részleteire való utalás s a Theophylaktosnál egyébként csak egészen elvétve előforduló napra szóló datálás³⁴ alátámasztják azt, amit Theophylaktos sejtett (III 11,5—6), hogy forrása itt okmány, a fontos eseményt megörökítő „jegyzőkönyv” volt. Hogy ilyen hivatalos feljegyzés tényleg készült a császár szavairól, ezt Iohannes Ephesinus (hist. eccl. III 5 p. 95) egyértelműen tanúsítja: „Omnia veroque ab eo dicta sunt a multis statim notis exarabantur, et scriptis tradita sunt. Stabant enim notarii multi, et exscriptum exactum faciebant.”³⁵ Theophylaktos Hérakleios idején a császári kancellária antigrapheusaként és eparchosaként kezdte karrierjét,³⁶ s ilyen minőségében módjában állott az archívum anyagába betekinteni. Így kézenfekvőnek látszik a feltevés, hogy historikusunk közvetlenül használta forrásként a szóban forgó „jegyzőkönyvet”.³⁷ Ám talán még valószínűbbnek látszik az a feltevés, miszerint a hivatalos

77 n. 11). — V. E. VALDENBERG (id. mű p. 128) szerint Th. S. fogalmazásában olvassuk Iustinos beszédét, ez a fogalmazás azonban eredeti dokumentumra, a beszéd valamilyen hivatalos feljegyzésére támaszkodott, azt színezte át (vö. Феофилакт Симокатта. Вступительная статья Н. В. Пугачевской p. 17). Ám ez az elgondolás szöges ellentétben áll Theophylaktos saját szavaival. Még inkább vonatkozik ez a megállapításunk P. MARC (Byzantinische Zeitschrift 21, München 1912, 589—590) nézetére, amely szerint Iustinos beszédét mindenestől Theophylaktos fogalmazta parainezis lenne.

³⁴ III 11,3 p. 133,22—23: Ταῦτα ἐλέχθησαν μηνὶ Δεκεμβρίῳ ἐβδόμη ἡμέρα ἕκτη, ἡνδικοσιῶνος ἐνάτης. (A theophylaktosi történeti műben összesen háromszor kapunk évvel, hónappal és nappal megjelölt időmeghatározást. Vö. V 13,5—6 p. 213,7 et 11). Az indictioszám historikusunknál mindenesetre téves. Iohannes Ephesinus (hist. eccl. III 5 p. 95) szerint az esemény időpontja: „die mensis kanun primi 7° eius, anno 886, die praeparationis mane”. Ez a dátum az 574-es év december hónap 7. napjával, szombattal azonos. 574 decembere viszont nem a 9., hanem a 8. indictio idejére esik.

³⁵ Tehát Iohannes Ephesinus tudott a beszédet rögzítő gyorsíróas jegyzőkönyv létezéséről. Ez persze nem jelenti azt, hogy a Iohannesnél citált Iustinos beszéd a hiteles jegyzőkönyv alapján készült volna, s azt teljes egészében reprodukálta volna. Vö. V. E. VALDENBERG id. mű p. 113—114. — Maga Theophylaktos is említ Maurikios korátóból egy császári gyorsírót, a kancellária alkalmazottját (VIII 10,2: τὸν ἀσέκρητις Θεόδωρον, τὸν βασιλικῶν ταχυγράφων ἄδρα). Ld. még P. MITZSCHKE, Stenographische Nachschrift einer griechische Kaiserrede zu Konstantinopel im Jahre 574 n. Chr.: Arch. Stenographie 62 (1911) p. 64—68. További szakirodalmat ad H. BOGE, Griechische Tachygraphie und tironische Noten, Berlin 1973, p. 124,207.

³⁶ Photiosnál (Photius Bibliothéque t. I. Texte établi et traduit par R. HENRY, Paris 1959, p. 79) és a Bíborbanszületett Konstantin rendeltetére készült Excerpta de legationibus szövegében (ed. C. DE BOOR p. 221, 447) Theophylaktos neve mellett ott áll az antigrapheus és eparchos rangjelölés, amely az Oikumeniké historia vatikáni kéziratában is helyreállítható a megsonkult szöveg kiegészítésével (Theophylacti Simocatae Historiae ed. C. de BOOR, praef. p. VII). Vö. még Teofilatto Simocata, Questioni naturali a cura di L. MASSA POSITANO, Napoli 1965, p. 7. A császári igazgatásban működő antigrapheus és eparchos feladataira az okmányok kezelése, fogalmazása dolgában ld. I. Gergely pápa egyik levelét (Greg. Reg. I 28: M G H Epist. I. Ed. P. EWALD—L. HARTMANN, Berolini 1899, p. 41 vö. Th. S. III 3,11 p. 115). Egyébként Grégorios antiochiai patriarcha titkárai, a történetíró Ióánnés Epiphaneus és az egyháztörténet-író Euagrius is viselte az eparchosi rangot. Más kérdés, hogy az eparchosi (hyparchosi) cím nemcsak a kancellárián szolgáló tisztségviselőknek járt ki (vö. pl. Th. S. VII 16,1; VIII 1,3; 9,6; 13,12).

³⁷ E. STEIN, Studien p. 77 n. 1; H. W. HAUSSIG, Theophylaktos Exkurs über die skythischen Völker: Byzantion 23(1953) p. 301 n. 51 és p. 389 n. 453; O. VEH, Untersuchungen zu dem byzantinischen Historiker Theophylaktos Simokattes p. 13. — V. E.

feljegyzést a szóban forgó korszakot monografikusan feldolgozó kortárs, Menandros használta közvetlenül. Menandros műve az 558—582 közötti évek történetét ölelte fel s ezen az időszakon belül Tiberiosnak a caesari kinevezése az idegbeteg II. Iustinos mellé 574. december 7-én kiemelkedő fontosságú esemény volt,³⁸ amelynek részletes tárgyalását Menandros semmiképpen sem mellőzhette. Mint császári testőr,³⁹ aki ráadásul Maurikios császár biztatására fogott hozzá történeti műve megírásához,⁴⁰ minden biznnyal hozzáférhetett a császári archívum anyagához. S hogy ez nem csupán feltételezés, azt mutatják művének fennmaradt töredékeiben citált, ill. azokba bedolgozott okmányok (államközi szerződés,⁴¹ követi jelentések,⁴² béketárgyalások jegyzőkönyve,⁴³ stb.).⁴⁴ Igen valószínűnek mondható tehát, hogy Tiberios 574. december 7-i caesari kinevezésének aktusát Menandros a hivatalos jegyzőkönyv alapján írta le monográfiájában s e műből vehette át az esemény elbeszélését Theophylaktos II. Iustinos beszédének szó szerinti szövegével kiegészítve ezzel főforrásának, Ióánnés Epiphaneusnak szűkszavú közlését.

Érdekes Theophylaktosnak két helyen is visszatérő igen határozott, Ióánnésnél sokkal élesebben megfogalmazott véleménye arról, hogy a rómaiak szegtek meg a békét, a rómaiak a háború kirobbantói: *παρασπονησάντων Ῥωμαίων* (III 9,4 p. 128,13—14), *φιλαίτως Ῥωμαῖοι τὸ πολεμεῖν ἀσμενίζοντες* (III 9,8 p. 129,3—4).⁴⁵ E gondolat továbbvitele pedig, hogy tudniillik jelentéktelen okok miatt (*μικραῖς καὶ ἐξιτήλοις τισὶν ἀφορμαῖς* III 9,8 p. 129,4—5) kezdtek újra a harcot a bizánciak, — ez teljesen hiányzik Simokattés főforrásából. Ióánnés Epiphaneus nem foglal állást abban a kérdésben, hogy melyik fél sérmei voltak súlyosabbak. Talán más auctor adatszolgáltatása és Ióánnésétől némileg különböző szemlélete is belejátszik abba, hogy Theophylaktos átfogalmazása bizonyos mértékig eltér főforrása megfelelő részétől. Ez a ióánnési anyagot átszínező kútfő Menandros lehetett.⁴⁶ Ránk maradt fragmentumai közül a 36-os sorszámú foglalkozik Chosroésnek a háború kitörése előtt Bizánca küldött utolsó követségével. S a töredékből világos, hogy Menandros Iustinos kormányzatát tartotta a harcok újrakezdéséért felelősnek, tudomása és véleménye szerint a Sasanida uralkodó el akarta kerülni a háborús konfliktust: *ἐτάραξε Χοσρόην ἀισθόμενον ὡς βασιλεὺς Ῥωμαίων πρὸς πόλεμον*

VALDENBERG (id. mű p. 120—128) és N. V. PIGULJEVSZKAJA (Византия и Иран p. 15.) szerint a hivatalos protokoll alapján Th. S. maga fogalmazta meg Iustinos beszédét. — O. ADAMEK (Beiträge zur Geschichte des byzantinischen Kaisers Mauricius. Program Graz 1890/1891 I. p. 9) vagy városi krónikából vagy gyorsírt jegyzőkönyvből vett adatnak tekinti a III 11,13 paragrafust Theophylaktosnál.

³⁸ Mutatja ezt egyebek mellett az is, hogy a másik két kortárs történetíró, Euagrius és a szír monofizita Iohannes Ephesinus egyaránt feltűnően részletes leírást ad a szóban forgó eseményről, s mindkét historikus idéz néhány gondolatot Iustinos beszédéből is. Vö. V. E. VALDENBERG id. mű p. 113—120.

³⁹ GY. MORAVCSIK, Byzantinoturcica I., p. 422;

⁴⁰ Menand. fr. 1: Suda s. v. *Μενανδρος* t. III. p. 361. Vö. GY. MORAVCSIK, id. mű p. 422.

⁴¹ Így pl. fr. 11: Excerpta de leg. p. 179, 31—183, 9.

⁴² Ld. fr. 19—22, 43: Excerpta de leg. p. 192—195; 452—454; 203—208.

⁴³ Pl. fr. 46—47, 54: Excerpta de leg. p. 211—212, 463—469.

⁴⁴ Például a 18. töredékben (Excerpta de leg. p. 451—454) a türk követség konstantinápolyi fogadásáról a császári udvarban jegyzőkönyv alapján írhatott Menandros.

⁴⁵ Vö. I. 15,8 és 10.

⁴⁶ Aligha van igaza O. ADAMEKnek (id. mű p. 7), amidőn kizárólag Theophylaktos egyéni állásfoglalását látja a bizánciak által emlegetett háborús okok jelentőségének lebagatellizálásában.

ὄρητο τὰ εἰρηναῖα παρωσάμενος, . . . οὐχ ἥκιστα φροντίδα ἐτίθετο . . . ὥστε ἐρροῶσθαι τὰ εἰρηναῖα . . . (Exc. de leg. p. 460,33—461,4).

A kérdés, hogy melyik fél volt a háború 572-es kiújulásának okozója, szorosan összefügg Iustinos császár megítélésével. E tekintetben csak átstilizálással nem magyarázható a különbség Theophylaktos és Ióánnés Epiphaneus szemlélete között. Ióánnés egyetlen helyt,⁴⁷ Tiberios Caesarrá kinevezésekor engedni csak szóhoz jutni véleményét Iustinos uralkodásával kapcsolatban: ὅπερ (ti. Tiberios Caesarrá kinevezése) πάντων τῶν ὑπὸ Ἰουστίνου πραγθέντων παρὰ τὸν τῆς βασιλείας χρόνον ἄριστόν τε καὶ ἐς τὰ μάλιστα σωτήριον βουλευθὲν πλείστων αἰτίων ἀγαθῶν τοῖς Ῥωμαίων γέγονε πράγμασι (p. 381,15—19). Theophylaktos ismétlődően sokkal sötétebb színekkel festi meg az uralkodó portréját: meggondolatlanul (III 9,4 τῇ τοῦ βασιλέως κουφότητι) és esztelenül (III 9,5 τῇ μεγάλῃ τοῦ βασιλέως ἀνοίᾳ) jelentéktelen okok miatt (III 9,8 μικραῖς καὶ ἐξίτηλοις . . . ἀφορμαῖς) sodorta háborúba a birodalmat. S miután a hadi események már kezdetben kedvezőtlenül alakultak a rómaiak számára, a császár korábbi hibáit további kapkodással tetézte: . . . διηπορεῖτο ὁ τοῦ Ῥωμαϊκοῦ μοναρχῶν διαταράττετό τε ἐπὶ τοῖς βαρβαρικοῖς ἐπιτεύγμασιν ἀσφάλλων τε ἐπὶ τοῖς ἐξ ἀβουλίας περιστοιχίσασιν αὐτὸν ἀτυχημασιν (III 11,1 p. 131,19—21).⁴⁸ Ha historikusunk szemvedélyes hangját nem valami általunk nem ismert szubjektív körülmény motiválta, úgy itt is egy másik forrás hatására kell gondolnunk.⁴⁹ S Menandros ránk maradt töredékei közül a 4.- 27.- és 36.-ban tényleg vannak is olyan részletek,⁵⁰ amelyek, ha nem is Theophylaktos hangnemében, de egyértelműen fenntartással beszélnek Iustinos politikájáról. Igaz persze, hogy Iustinos ilyen értékelése nemcsak Menandrosnál figyelhető meg, hanem a VI. század utolsó évtizedeitől kezdve szinte történetírói közhellyé válik,⁵¹ mégis historikusunknál legkönnyebben menandrosi hatással magyarázható, hiszen Simokattés Menandros művének folytatását írta meg.

Theophylaktos a perzsa szempontból felhozható háborús okok tárgyalásánál egész paragrafust szentel annak, hogy egy Ióánnésnél olvasható megállapításhoz cáfolatot fűzzön. Az epiphaniai historikus szerint Iustinos szerződésesszégően megtagadta az ötvenéves békében kikötött évpénz fizetését és pedig azzal az indoklással, hogy az nem egyéb, mint megalázó adó (p. 378,6—10 ~ Th. S. III 9,10). Simokattés azonban nyomban hozzáfűzi: „Pedig hát nem erről volt szó, hanem arról, hogy a közös védelem céljából őrizet alatt tartandó erődök őrzésére adták az évpénzt; azért volt ez szükséges, hogy a nagy számú szom-

⁴⁷ Azt persze nem tudhatjuk, hogy művének elveszett részében volt-e másutt is beszöve Iustinos császár működéséről értéktétele. Mindenesetre egy olyan alkalomra gondolhatunk, ahol ez a téma szóba kerülhetett, ez pedig Iustinos halálának az elbeszélése. Am ha abból indulunk ki, hogy ezen a ponton Th. S. Ióánnést hűen reprodukálja, akkor az 578. október 4/5-i haláleset előadásához az epiphaniai historikus nem kapcsolt viszszapillantó értékelést az elhunyt uralkodóról.

⁴⁸ Ld. még III. 16,3.

⁴⁹ O. ADAMEK (id. mű p. 7) a maga részéről közelebbi indokolás nélkül tartja a III 9,5 paragrafusban Iustinos felelősségének a hangoztatását Theophylaktos személyes véleményének. Érveket nélküli kijelentése azonban nem meggyőző.

⁵⁰ Excerpta de leg. p. 442,23—27; 458,1—9; 461,8—14; 461,36—462,4.

⁵¹ Például Euagr. V 11 et 13 p. 207—208 vö. V 1—2 p. 196—197; Iohannes Ephesinus, hist. eccl. III 2—3 p. 88—92; The Chronicle of John, Bishop of Nikiu. Translated from Zotenberg's Ethiopic Text by R. H. CHARLES, London—Oxford 1917, p. 150 = Jean de Nikiou, Chronique. Texte éthiopien publié et traduit par H. ZOTENBERG: Notices et Extraits des manuscrits de la Bibliothèque Nationale XXIV, Paris 1883, p. 521; Gregorius Turonensis, Hist. Franc. IV 40.

szédos népek lebírhatalan erőinek ne legyen módja a behatolásra, és be ne követhessék ily módon mindkét monarchia felbomlása.”⁵² A theophylaktosi cáfolat magvát minden bizonnyal a Prokopiosból (*bellum Pers.* I 22,5) és Menandrosból (fr. 11: *Excerpta de legationibus* p. 180,5—8) is ismert tény képezte, miszerint az 532-es és 561-es békeszerződésben a perzsák kötelezettségét vállaltak arra, hogy a Kaukázus-vidék erődített szorosain át nem engednek behatolni barbár népeket bizánci területre.⁵³ Persze ezt a steppei nomádok támadásai ellen létrejött bizánci — perzsa együttműködést Theophylaktos a két monarchia valamennyi barbár szomszédjával szemben fennálló érdekközösségévé általánosítja. Az érdekközösség tudatának kialakulását Theophylaktosnál minden bizonnyal a historikus élete végén imminenssé váló arab hódítás motiválta legfőképpen, amely mindkét birodalmat súlyosan fenyegette.⁵⁴

3. Theophylaktos egy hosszabb exkurzusban (VI 10,4—18 vö. VI 2,2—9) szól egy gepida harcosnak szarvasvadászaton titokban elkövetett rablógyilkosságáról. Amikor utóbb a gyilkos az áldozatától, a császár egyik testőrétől elrabolt drága övet egy bizánci aranyműveshez vitte a nemesfém beolvasztása céljából, gyanússá vált, és bíróság elé került. Ott azzal védekezett, hogy az övet a gepida-langobard háborúban zsákmányolta a langobard király egy törvénytelen fiát ejtve el. A harcban a gepidák a császár szövetségesei voltak (VI 10,8—12). Kiderült azonban, hogy védekezése hazugság, hiszen a gepida fiatalabb annál, semhogy a tárgyalást harminc évvel megelőző harcokban részt vehetett volna. Kínhalálra ítélték.⁵⁵ Theophylaktos elég sokat beleszó az exkurzusba a gepidák és a langobardok harcainak s az ezekkel kapcsolatos bizánci diplomáciai és fegyveres beavatkozásoknak a történetéből. Menandros maradt töredékei pedig annyit világosan mutatnak, hogy ő részletesen foglalkozott műve elveszett részében a jelzett eseményekkel. A gepidák bizánci támogatásának a kérdésére három ránk maradt töredékében is (fr. 24, 25, 28)⁵⁶ találunk célzást. Ilyen körülmények között biztosnak látszik, hogy a Theophylaktosnál olvasható történelmi visszpillantás forrása nem volt más, mint Menandros művének egy a gepida-langobard-bizánci kapcsolatokat tárgyaló fejezete.

4. Priskos bizánci hadvezér és az avar kagán között diplomáciai megbeszélésen élesen szembe került egymással két nézet arra vonatkozóan, kit illet jog szerint a Duna-vidék birtoka (VII 7,3—5). A nomád fejedelem a fegyveres hódítás jogcímét emlegeti, ezzel szemben a bizánci parancsnok a római birodalom évszázados birtoklásának a jogi érvényét hangsúlyozza: az avarság legfeljebb mint a császártól megtúrt, illetve befogadott vendégnép lakhatja e

⁵² III 9, 11 p. 129, 16—20: ὁ δ' ἦν οὗ τοῦτο, ἀλλ' ἐπὶ φρουρᾷ τῶν ὀχρωμάτων εἰδόντο τῶν εἰς κοινὴν σύστασιν φρουρομένων, ὅπως μὴ σχοίη τὴν εἰσροὴν τῶν ἀπειρῶν ἐθνῶν καὶ ὁμόρων ἢ ἀκατάσχετος δύναμις, καὶ βασιλείας ἐκατέρως ἐπιγίνηται λῆσις.

⁵³ L. JEEP (*Quellenuntersuchungen* p. 167) és O. ADAMEK (id. mű p. 7) a III 9,11 paragrafust kizárólag Theophylaktos önálló véleményének tekinti.

⁵⁴ Theophylaktos történelemszemléletében egészében határozott és elszánt perzsellenes tendencia az uralkodó. Hőse, Maurikios császár éppen úgy a hűszéves perzsa háború sikeres befejezésével szerezte legtöbb babérját, mint ahogy saját uralkodója, Hérakleios is. Ilyen körülmények között feltűnő és mindenképpen magyarázatra szoruló jelenség egy olyan kérdésnek, hogy a birodalom méltóságával összefér-e a Sāsānida államnak fizetett évpénz, vagy sem, az egyértelműen perzsabarát megválaszolása. A III 9,11 paragrafuson kívül van még néhány hely, ahol az elbeszélés olvasója érezheti: Bizáncnak és Iránnak kölcsönös érdeke a másik birodalom fennállása (vö. IV 11,2—3; 13,6—13).

⁵⁵ A bűntényről, ill. a bírósági tárgyalásról Th. S. feltehetően dokumentum alapján írt. Persze minden bizonnyal erősen áttisztázta és dramatizálta a forrásból nyert anyagot.

⁵⁶ *Excerpta de leg.* p. 197, 11—16; 454,28—29; 455,20—29.

földet. A bizánci álláspont alátámasztására a történetíró egy pillantást kíván vetni azokra a steppei eseményekre, amelyek a földönfutó avarok helyzetét meghatározták. Végül azonban az avar—bizánci háború elmondásába csak epizódyszerűen illő téma hosszú önálló kitéréssé, az ún. „szkíta exkurzussá” duzzad föl a történetíró kezén (VII 7,6—9,12).⁵⁷

Az exkurzus vezérfonalát a türk kagán egy levele⁵⁸ szolgáltatja, amelyet ekkoriban, az éppen megbeszélés alatt álló hadjárat idején⁵⁹ kapott kézhez Maurikios császár, s amely a levélírónak (és talán elődeinek) a győzelmeit ismerteti.⁶⁰ A részben szó szerint (*ἐπι λέξεως*),⁶¹ részben tartalmilag idézett⁶² levélben hosszú sora szerepel az olyan földrajzi elnevezéseknek, népneveknek, eseményeknek, amelyeket a historikus olvasójának külön meg akar magyarázni, illetve amelyekkel kapcsolatos ismereteit közölni kívánja.⁶³

⁵⁷ A „szkíta exkurzus” áttekinthetetlenül kiterjedt szakirodalmából csupán néhány újabb munkára utalunk: CZEGLÉDY K., Nomád népek vándorlása Napkelettől Napnyugatig, Bp. 1969, p. 101, 117; Л. Н. Гумилев, Древние тюрки, Москва 1967; Биография тюркского хана в «Истории» Феофилакта Симокатты и в действительности: Византийский Временник 26 (1965) p. 67—76; LIU MAU-TSAI, Die chinesische Nachrichten zur Geschichte der Ost-Türken (Tu-kiie), Wiesbaden 1958; H. W. HAUSSIG, Theophylaktos Exkurs über die skythischen Völker: Byzantion 23 (1953) p. 275—462; F. ALTHEIM, Türkstudien: La Nouvelle Clío 4 (1952) p. 36—43; P. A. BOODBERG, Marginalia to the Histories of the Northern Dynasties I. Theophylaktos Simocatta on China: Harvard Journal of Asiatic Studies 3 (1938) p. 223—243; H. H. SCHAEFER, Iranica: Abhandlungen der Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen, Philologisch-Historische Klasse, Dritte Folge Nr. 10, Berlin 1934, 38—50; E. CHAVANNES, Documents sur les Tou-kiue (Tures) Occidentaux I—II, Paris 1903—1904.

⁵⁸ Th. S. VII 7,7 p. 257,1—3: ὁ ... τῶν Τούρκων χαράνος ... πρόσβεις ἐξέπεμψε Μαυρικίῳ ... ἐπιστολήν τε συντεταχώς ...

⁵⁹ Θέρος ἐνεαίτητος τῶντων δὴ τῶν ἐναντῶν (p. 256,30—257,1). — Hogy az adott összefüggésben melyik esztendőről van szó, azt a theophylaktosi kronológia különböző és egymástól eltérő rekonstrukciói más és más évszámmal határozzák meg. A datálások 595 és 603 között mozognak. Magam az 595-ös évre teszem Priskos főparancsnok szóbeli forgó hadjáratát.

⁶⁰ Theophylaktos határozottan úgy ír a kagáni levél tartalmáról, mint amely egyetlen nomád fejedelemnek, Maurikios kortársának viselt dolgait ismerteti: Л. Н. Гумилев (Древние тюрки p. 104—119; Биография тюркского хана p. 67—76) interpretációja ennek a tételnek az elfogadásából indul ki (vö. H. W. HAUSSIG id. mű. p. 385). Énnél azonban sokkal valószínűbb és általánosabban elterjedt az a nézet, amely szerint Theophylaktos nem ismerte fel, hogy a türk uralkodó elődeinek a hőstetteit is elmondja a sajátjain kívül, s hogy ilyenformán több egymást váltó kagán uralkodásának eseményeiről szól a diplomáciai üzenet. Jellemző ebben a vonatkozásban, hogy Stembis kagán (Istemi nyugati türk főfejedelem) 576-ban meghalt, s így a vele szövetkezve az avarokat legyőző kagán, akiről a levél szólt, aligha lehetett magával a levélíróval azonos, hiszen ez Maurikios (582—602) kortársaként uralkodott. Igaz, néhány kutató (pl. HAUSSIG p. 385) elfogadhatónak tartja azt a feltevést is, hogy az avarok leigázásában parancsnokként részt vett a levelet író későbbi kagán, Tardu (576—603) is.

⁶¹ Τῷ βασιλεῖ τῶν Ῥωμαίων ὁ Χαράνος ὁ μέγας δεσπότης ἐπὶ γερῶν καὶ κύριος κλιμάτων τῆς οἰκουμένης ἔπτα (p. 257,5—6). H. W. HAUSSIG (id. mű. p. 276, 299—302, 308, 325, 383—384, 387, 389, 394, 398, 400, 405—406) két különálló híradást, egy 600-ban, ill. 601-ben érkezett levelet (ebből citalná szó szerint a bevezető formulát Th. S.) és egy 583-ban küldött szóbeli üzenetet tételez fel. Énnél azonban sokkal elfogadhatóbb az a hipotézis, amely szerint egyetlen diplomáciai üzenetről, a Theophylaktos által említett levélről van itt szó.

⁶² P. 257,7—11; 257,18—20; 257,25—258,1; 258,4—6; 259,11—30; 260,25—29. — H. W. HAUSSIG (id. mű. p. 405—406 vö. 276, 325, 383—384, 387, 389, 394, 398, 400) úgy véli, hogy a türk nagyhatalom sikereiről egy 583-ban érkezett türk követség információi alapján már Menandros is szólt művének elveszett részében, s tőle vette át a szóban forgó anyagot Th. S.

⁶³ P. 257,20—25; 258,1—4; 258,6—259,9; 259,30—260,18; 260,29—262,12.

A türk fejedelmi levél kommentálásának nyersanyagát minden bizonnyal Menandrostól vette át Simokattés.⁶⁴ Attól a Menandrostól, aki kortársként ismerhette a messi középázsiai türk rezidenciákon megforduló császári követeket, így Zémarchost és Valentinost⁶⁵ s akinek az idején, mint maga mondja,⁶⁶ néha száznál is több türk alattvaló tartózkodott Konstantinápolyban minde- nekelőtt kereskedés, a Kínából származó selyem közvetítése céljából. Az ön- magában is valószínű feltevést a szóban forgó theophylaktosi részletek menandrosi eredetéről csak megerősíti néhány konkrét egyezés a szegényes Menandros-fragmentumok és Simokattés között. Így például az európai avarok eredetinek számító varchunni (var + chunni) elnevezése (VII 7,14—8,4) Theophylaktostól független bizánci történetírónál egyetlen helyt sem fordul elő, csakis egy Menandros-töredékben találkozunk e népnévvel *Ὀβαρχωνῖται* formában (fr. 43: Excerpta de legationibus p. 205, 16. 25. 27. 206, 4. 12). Az avaroknak a kaukázusi-pontusi steppén való tartózkodásáról szólva Menandros egy ránk maradt töredéke (fr. 5: Excerpta de leg. p. 443) három név szerint említett nomád népnek a meghódításáról szól az avarok által; ezek a szabirok, az onogurok és a zalok, akiknek itt ezen az egyetlen egy helyen szereplő nevét nagy valószínűséggel <bar>sal-ra lehet emendálni⁶⁷ s pontosan ugyanezt a három népet említi név szerint Theophylaktos, mint a délorosz pusztákon átvonuló avaroknak behódolókat (VII 8,3).⁶⁸ A Theophylaktos által a VII 8,11—12-ben említett Arany-hegy, a legtekintélyesebb nyugati türk fejedelem lakhelye a bizánci történeti irodalomban e helyen kívül csak Menandrosnál szerepel mégpedig két töredékben is (fr. 20, 43).⁶⁹ Zémarchos követjárása idején Sizabulosnak,⁷⁰ a nyugati türkök főkagánjának a székhelye (fr. 20) az Arany-hegy, Valentinus türk követségekor pedig Tardu,⁷¹ a nyugati türkök akkori legtekintélyesebb fejedelme székel az Arany-hegy környékén (fr. 43).⁷²

Theophylaktos VII 9,5 ama fordulata, hogy „a mi időnkben, amikor Maurikios tartotta kézben a rómaiak kormánypalcáját”⁷³ igazán csak úgy érthető, ha feltételezzük: itt a Hérakleios-kori történetíró változatlanul átvette Maurikios-kori elődjének a szavait.⁷⁴

⁶⁴ Menandrosi eredetűnek tartja a szóban forgó passzusokat H. W. HAUSSIG (id. mű p. 303—305) is. Vö. O. VEH, Untersuchungen p. 14 és B. ZÁSTEROVÁ, Les Avars et les Slaves p. 34.

⁶⁵ Fr. 20, 21, 22, 43: Excerpta de leg. p. 192—195, 203—208, 452—454.

⁶⁶ Fr. 43: Excerpta de leg. p. 204,5—7.

⁶⁷ Az erre vonatkozó szakirodalmat ld. Gy. MORAVCSIK, Byzantinoturcica II. p. 87.

⁶⁸ Csupán ortográfiájukban mutatnak jelentéktelen eltérést a menandrosi (p. 443,8—9 *Ὀνινογόροι, Ζάλοι, Σαβήροι*) és a theophylaktosi népnevek (p. 258,19—20 *Βαρσῆλι καὶ Ὀνινογοῦροι καὶ Σαβίροι*).

⁶⁹ Excerpta de leg. p. 193,11—15; 207, 25—28.

⁷⁰ Istemi kagán (550—576) vö. pl. H. W. HAUSSIG (id. mű p. 332—338).

⁷¹ Uralkodott 576-től 603-ig, a kínai forrásokban Ta-t'u néven szerepel. Vö. pl. E. CHAVANNES, Documents sur les Tou-kiue (Tures) Occidentaux I. p. 47—51, 219—227, 240—242, 249—251.

⁷² A türkökről szóló híradás theophylaktosi eredete mellett szól az is, hogy historikusunk egy másik helyen, a türkök fényűzését esetelő III 6,11 és 14 paragrafusokban is érezhetően Menandros hatása alatt írt (vö. feljebb 5. o.).

⁷³ P. 261,11—13: *ἐν τοῖς χρόνοις τούτων τοῖς καθ' ἡμᾶς, Μαυρικίου τὰ Ῥωμαίων ἀκῆπιτρα ἐπεχροντος.*

⁷⁴ Ugyanígy főforrásának, Ióánnēs Epiphaneusnak egyes szám első személyben tett kijelentését szó szerint vette át Th. S. III 18,6-ban (erről részletesen szólok a 4. jegyzetben idézett nyomtatás alatt levő könyvemben).

P. A. Boodberg⁷⁵ gondosan átvizsgálta a kínai forrásokat és megállapította, hogy Theophylaktos Taugastról (és Chubdanról) szóló híradásainak a túlnyomó többsége legjobban Kínának azokra a viszonyaira illik és vonatkozik, amelyek 577-ben az északi birodalomfélnek az újraegyesítése pillanatában, illetve közvetlenül azt követően állottak fenn. Az egyesítés úgy történt, hogy a Csou dinasztia fekete ruhás csapatai birtokba vették a Csi dinasztia területét, amelynek katonái vörös színű egyenruhát viseltek. Egyebek mellett ennek a történelmi eseménynek a visszhangját találjuk a szkita exkúrsusban. Boodberg rámutat arra, hogy 577-ben (s esetleg még a rá következő év elején is) Valentinus bizánci követ, aki 576-ban indult útjára, még a türköknél tartózkodhatott,⁷⁶ és így ő hozhatta híret Konstantinápolyba a korszak kínai viszonyainak. Minthogy Menandros tudott Valentinus türk földi követségéről,⁷⁷ s az sem lehetetlen, hogy személyesen ismerte a magas udvari tisztséget betöltő követet,⁷⁸ Boodberg megállapításai tovább valószínűsítik a Taugastra és Chubdanra vonatkozó közlések zömének menandrosi eredetét Theophylaktosnál. Ugyanakkor Boodberg azt is elképzelhetőnek tartja, hogy a theophylaktosi híradásban, halványan bár, de a Szuj-korszak kezdete, Kína 589-es teljes újraegyesítése is tükröződik. Ha valóban így áll a dolog, — amit persze maga Boodberg is csak bizonytalan lehetőségként említ — akkor Kína egyesítésének híre a Maurikios-kori türk követségtől származhatott. Ez az esemény azonban a bizánciak tudatában egybemosódhatott az 577-es, csak Észak-Kína egyesítését eredményező háborúval és részben az utóbbinak Valentinusra, illetve Menandrosra visszavezethető vonásai maradtak fenn Theophylaktosnál.

Az elmondottak értelmében Menandrostól vett anyag állhat Theophylaktos „szkita exkúrsusának” a következő helyein:

VII 7,11 p. 257,20—25

VII 7,12 p. 258,1—4

VII 7,13—8,5 p. 258,6—259,9

VII 8,11—15 p. 259,30—260,18

VII 9,2—11 p. 260,29—262,12

Taugastról és lakóiról;

a mukri népről;

az onogurokról és az

„álavarokról”;

a türkökről;

Taugastról.⁷⁹

5. Végül felvetődik a kérdés, a VIII 13,16 paragrafusba beszótt utalás Maurikios császár tudományszeretetére nem Menandros-reminiszcencia-e Theophylaktosnál (vö. Menand. fr. 1: Suda s. v. *Μένανδρος* t. III p. 361 ed. A. Adler).

⁷⁵ Marginalia to the Histories of the Northern Dynasties I. Theophylactus Simocatta on China: Harvard Journal of Asiatic Studies 3 (1938) p. 223—243.

⁷⁶ Menand. fr. 43: Excerpta de leg. p. 203—208 vö. fr. 19: Exc. de leg. p. 192 és Iohannes Ephesinus, hist. eccl. VI 23 p. 246. Ez utóbbi két helyből tudjuk, hogy Zémarchos hasonló türk földi követjárása mintegy két évet vett igénybe.

⁷⁷ Erről tudósít fr. 43: Excerpta de leg. p. 203—208.

⁷⁸ H. W. HAUSSIG id. mű p. 304.

⁷⁹ A kagáni levélből származó információ (ld. feljebb 61. 62. jegyz.) és az azt magyarázó, Menandrosból merített anyag (ld. 63. jegyz.) mellett van néhány hely, amely a theophylaktosi szerkesztés révén kötőanyagként került be a „szkita exkúrsus”-ba rendszeren a különböző forrásokból származó részletek összeillesztése céljából. Ilyen passzusok p. 256,26—30; 257,11—18; 259,9—11; 262,12—14.

THÉOPHYLACTE SIMOCATTA ET SON HISTORIEN PRÉDÉCESSEUR,
MÉNANDRE LE PROTECTEUR

Théophylacte Simocatta a continué la monographie de Ménandre le Protecteur, en écrivant l'histoire de l'époque de l'empereur Maurice (582—602). Et, dans un passage, Théophylacte dit expressément qu'il connut l'ouvrage de son illustre prédécesseur. Donc on peut supposer d'avance que Théophylacte, dans ses rétrospections sur les événements antérieurs à 582, ait puisé outre les autres sources à l'oeuvre de Ménandre aussi. Et cette supposition anticipée est même appuyée par la comparaison de quelques parties des textes des deux auteurs. Mais naturellement dans la majorité des cas l'influence de Ménandre sur Théophylacte ne peut être démontrée que d'une forme hypothétique, puisque l'on connaît l'ouvrage de Ménandre seulement des fragments sporadiques.

Терезия Олајош

ФЕОФИЛАКТ СИМОКАТТА И ЕГО ПРЕДШЕСТВЕННИК ИСТОРИОГРАФ
МЕНАНДР ПРОТИКТОР

Произведение Феофилакта Симокатты, описывающее времена императора Маврикия (582—206), является продолжением исторической монографии Менандра. Одно из мест произведения Феофилакта определенно указывает на то, что он знал работу своего выдающегося предшественника. Таким образом заранее можно предположить и на основе анализа критики источников во многих случаях считать правдоподобным, что, описывая события до 582 года, Феофилакт черпает сведения — помимо других источников — и из Менандра или же воспринимает его мнение и точку зрения. Влияние Менандра на Феофилакта можно установить в большинстве случаев только гипотетически, ибо работу Менандра мы знаем только по спорадическим отрывкам.